

KUTATÁSI BESZÁMOLÓ*
KLEBELSBERG KUNO-ÖSZTÖNDÍJ
2023

A kutató neve	
Prof. Tamáska Máté, tamaskamate@gmail.com, 20-212-42-02	
A kutatás témája	
Kutatásomban a Hangya szövetkezet erdélyi épületállományának elsődleges feltárását tűztem ki célul. 1920 előtt a Hangya országos lefedettséggel rendelkezett, de már ekkor is külön erdélyi kirendeltséggel működött Nagyenyeden. Az első világháború után az erdélyi Hangya önálló szervezetként működött tovább. A bécsi döntés után a Hangya szövetkezet északi része (megtartva regionális önállóságát) visszatért az anyavállalathoz, Marosvásárhely központtal, míg a Dél-Erdélyben a nagyenyedi központ tovább működött. Erdélyben összesen kb. mintegy 750 magyar fogyasztási szövetkezet működött, ennek jelentős része saját épülettel is rendelkezett. Ugyanakkor nem csak a bolthálózat, hanem a raktárépületek, tejüzemek is gyarapították az erdélyi Hangya vagyonát. A kutatás során alapvető cél volt, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár tervanyagának kiegészítéseként elkezdjem az erdélyi anyag összeállítását. Nem törekedtem teljességre, hiszen ez a magyarországi gyűjtésnél sem volt szempont, sokkal inkább az épülettípusok beazonosítására állta a kutatás középpontjában.	
A kutatás helyszíne	
ország, város	RO, Kolozsvár, Nagyenyed (gyűjtemények), valamint terepmunka: Kolozs, Torda (Aranyosszék), Maros (Nyárádmente), Háromszék (Sepsiszentgyörgy) valamint Temes és Krassó-Szörény megyékben.
intézmény(ek)	Babes-Bolyai Tudományegyetem (konzultációk) Kolozs Megyei Állami Levéltár Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár (Nagyenyed)
A kutatás ideje	
2023. aug. 1. – 2023. szept. 30.	
A kutatott gyűjtemények, az átnézett iratok, dokumentumok és a találatok rövid ismertetése (tételes találati jegyzék nélkül)	
Kolozs Megyei Állami Levéltár A levéltárban nem találtam releváns forrásokat, mivel azok csak a hitelszövetkezetekre vonatkoznak, 1923-1948 között, 1923-19440, 1941-44, illetve 1945-48 bontásban. Az egyéb áttekintett fondok (F 31 Camera de Comert si Industrie Cluj 1880-1920, F 790 Centrala Alianta Cooperativelor 1927-1948, F 234 Despartamantul ASTRA Cluj 1900-1930) jellemzően szintén általános gazdaságtörténeti vonatkozásokkal bírnak. Az építkezések, különösen azok részletei ezekben a dokumentumokban nem szerepelnek. A	

* Jelen beszámoló további szerkesztés nélkül kerül közzétételre az ösztöndíj adományozójának honlapján.

helyi kollégákkal történt egyeztetések során kiderült, hogy a Hangya marosvásárhelyi ágának anyagát a Hangya palotájának pincéjében őrizték, de az az 1970-es árvízkor megsemmisült. A nagyenyedi Hangya iratanyaga esetleg fennmaradhatott, de ennek helyéről nincsen információ. A nagyenyedi épületben ma is működik egy szövetkezeti jellegű vállalkozás, ennek archívumában azonban nem találtam történeti anyagot. Szóba jöhetett még a gyulafehérvári levéltár, ám itt a rendezett anyagokban nem találtam információt.

„Lucian Blaga” Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár

Az építkezésekre vonatkozó legfontosabb forrásanyagot az úgynevezett Hangya Naptárak jelentik. Ezek a kb. 70-80 oldalas füzetek jellemzően nem foglalkoztak külön építészeti kérdésekkel, sokkal inkább a szövetkezeti eszmét népszerűsítették, a gazdálkodást, könyvvitelt és egyéb szervezeti kérdéseket tárgyaltak, de a kirendeltségek beszámolóit, az egyes Hangya szövetkezetekről írt beszámolók mellett rendszeresen közöltek fényképeket is az épületekről. Különösen a fejlesztésekről, így pl. a sepsiszentgyörgyi raktár bővítéséről vagy a tejfeldolgozó hálózat kiépüléséről (benne a két "vajgyárral": Marosvásárhelyen és Székelykersztúron). A Hangya naptárak (1924-1948) jelentették számomra a legfontosabb forrásanyagot. Valamennyi évfolyamot áttekintettem, a közölt épületeket külön kifotóztam, illetve rendszereztem az épülettípusokat (lásd részletesen módszertan).

Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár

Az 1940 után a nagyenyedi központ a korábbinál jóval egyszerűbb nyomdatechnikával, egészen 1948-ig folytatta a naptárak kiadását. Ezeket a háborús számokat a nagyenyedi Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtárban sikerült megtaláljam. Bár nem építészeti vonatkozású, de szervezettörténetileg értékes forrás is előkerült. Rohay László erdélyrészi Hangya igazgató 25 éves jubileumára összeállított fényképes album egyedülálló a tekintetben, hogy átfogó képet ad a Hangya szervezetben dolgozó vezetőkéről, illetve a helyi kirendeltségek munkatársairól. Ugyancsak forrásértékű forrás dokumentumok kerültek elő a kéthetente, majd hetente megjelenő Szövetkezeti Értesítő áttekintése során (1925-1948).

Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára és Nagykönyvtár

Részben ezen a vonalon haladva jutottam (vissza) Kolozsvárra, a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára és Nagykönyvtárába, ahol is Hunyadi Attila kollégám segítségével megtaláltam Ürmösi József kéziratos (részben átgépett) visszaemlékezését, aki 1904-től 26 éven át volt lelkesze a Homoródszentpálnak. A visszaemlékezés nem csak azért kiemelkedő jelentőségű, mert számos néprajzi jelenségről (illetve annak felszámolásáról) ad hírt, mint pl. a halotti tor, de azért is, mert ebben részletesen leírja a szövetkezeti épület történetét, a telek megszerzésétől, a kaláka szervezésén át az átadó ünnepségig. Ürmösi maga gondolta ki az épület funkcióit, hogy benne az akkor már külön-külön működő szövetkezetek (tejszövetkezet, fogyasztási szövetkezet) mellett a kultúrház is helyet kapjon.

Helyszíni bejárások

A kutatás szerves részét képezték a helyszíni terepbejárások. A levéltári dokumentumok alapján négy fő területre koncentráltam: Kolozsvár környéke, Maros megye, valamint Beszterce és Bánát, utóbbi helyszíneken a magyar szövetkezetek mellett a magyar hálózatnak is mintát jelentő német (szász és sváb) épületeket igyekeztem megtalálni. A

feladat nem volt egyszerű, hiszen az elmúlt nyolcvan év átalakításai néha felismerhetetlenségig átalakították az eredeti épületet. A terepbejárások során sikerült rátalálni Kós Károly mérai tejfeldolgozó épületére, amely a maga nemében kétségkívül a legszebb szövetkezeti épület, amely a két világháború közti Erdélyben készült.

A kutatás módszere

A kutatás során kiindulásként a Hangya 25 éve kiadvány mellékletében szereplő településlistából tudtam kiindulni, amely tartalmazta az elszakított országrészekben maradt szövetkezetek listáját is. Ezt vettem össze a Hangya naptárak mellékleteként megjelenő listákkal, illetve a Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtárban őrzött ünnepi fotóalbummal (mely szintén tartalmazza a legfontosabb helyi szervezeteket). Bár ezek a listák nem térnek ki az épületállományra (illetve erről külön listát nem találtam), a Hangya naptárak fotómellékletei alapján mintegy 100-150 épület fotóját sikerült kigyűjtsem.

Ezeket első körben a funkciók alapján két részre osztottam. Az első, kisebb csoportba kerültek a hivatali és raktár épületek, ilyenek voltak Nagyenyeden, Nagyváradon, Marosvásárhelyen, Székelykeresztúron, Székelyudvarhelyen, Szatmárnémetiben. A magyarországi Hangya vállalatra jellemző gyárak Erdélyben nem működtek.

A második, jóval nagyobb csoportot maguk a boltok alkották. Ezeket az épületeket, jellegük alapján négy csoportba lehetett osztani. Leglátványosabban voltak azok a jellemzően még 1920 előtt felépült népházak, amelyek tervezésében Torockai Wigand Ede játszott kulcsszerepet. Noha nem beszélhetünk sok épületről (az iskolákkal együtt is alig egy tucat épületről van szó, egy részük nem vagy más formában épült meg), kultúrtörténeti értékük miatt mindenképpen külön figyelmet érdemelnek. Ezért kolozsvári és magyarországi hallgatók bevonásával az épületekről művészi értékű látványrajzokat is készíttettem, hogy egy későbbi publikáció (elsősorban kiállítás során) érvényesüljön a koncepció eredeti esztétikája. (Bár funkciójukat tekintve nem ebbe a csoportba tartoznak, de fontos megjegyezni, hogy az 1940 utáni Hangya építkezések, mindenekelőtt a marosvásárhelyi Hangya palota, a népies irány visszatérését hozták Erdélybe.)

A második csoportba soroltam a helyi népi építészet örökségét. Itt olyan egyszerű, a helyi építőhagyományok szerint felépült házakról van szó, amelyek eredetileg nem boltként, hanem lakóházaként épültek. A népi építészet dialektusainak megfelelően igen változatos (és nagyszámú) emlékmagyarról van szó, amelynek helyszíni beazonosítása szinte lehetetlen. Egyrészt, mert avultságuk miatt legtöbbjüket már elbontották vagy felismerhetetlenségig modernizálták, másrészt a bolt bezárása után ezek az épületek egyáltalán nem tűnnek ki a többi népi épület sorából.

A harmadik csoport szintén a helyi építészet jellegzetességeit mutatja, de már egy modernizáltabb formában. Itt sem feltétlenül beszélhetünk kifejezetten bolt (egyéb szövetkezeti célú) épületről, sokkal inkább vásárlásokkal megszerzett ingatlanokról. Ugyanakkor van arra is példa, ilyen a már már említett Homoródszentpál szövetkezeti háza, ahol kifejezetten erre a célra húzták fel az ingatlant. A homoródszentpáli és más, hasonló épületek jellegzetessége, hogy a kor helyi építőtudását használták fel, minimális költséggel (ellentétben a Torockai épületeivel), kalákában lehetett felépíteni.

A negyedik csoport kifejezetten boltnak (székháznak) szánt épületet takar, ezek fennmaradása viszonylag magasnak mondható, hiszen nem egyszerűen a korszak falusi ízlését tükrözik, hanem "városból" érkező hatásként a 20. századi falu modernizációjának eklatáns példái. Ezek közt említhető Torockó Hangya üzlete, amely a korábbi oromfalas

faluképben egy kisvárosiasan zárt épülettípust képviselt (ma is áll az épület, de már nem boltként működik).

A tipológia és az épületállomány feltárása után a kutatás alapkérdése kapcsán is tisztább kép bontakozott ki. Azt feltételeztem ugyanis, hogy Erdélyben a meglévő (elsősorban Kós és Torockai képviselte) sajátos építészeti formanyelv okán, az 1920 utáni szövetkezeti építészet más utat járt be, mint Magyarországon. Ez a hipotézis ebben a leegyszerűsített formában nem állja meg a helyét. Elsősorban azért nem, mert az erdélyi szövetkezetek a két világháború között a kisebbségi lét gazdasági körülményei közt nem tudtak olyan volumenű építési beruházásokat megvalósítani, mint az anyaország. Az épületállomány túlnyomó többsége tehát örökölt kereteket jelentett. Másodsorban azért nem állja meg a helyét, mert a népies törekvések (újra) felbukkanása a harmincas évek végén párhuzamosan történt a magyarországi folyamatokkal. A Hangya e tekintetben egyénként mind Magyarországon, mind pedig Erdélyben betagozódott a korabeli vidéki településfejlesztési (telepítési, szociális lakásépítési) programok sorába, sok esetben ugyanazokat az építészeti megbízva, mint akik pl. a közismert ONCSA programban dolgoztak.

Ennek ellenére volt az épületállománynak egy olyan része, ahol az "erdélyies stílus" hangsúlyozottan jelen lehetett: ez a vásárok építészete. A magyarországi Hangya a vásárokon jellemzően modern épületekkel jelentkezett, a levéltári források legalábbis ezt támasztják alá. Az erdélyi Hangyáról eddig feltárt egyetlen hasonló pavilon ugyanakkor a kalotaszegi építészet motívumait mutatja. A kérdés további kutatásokat igényel majd, de elképzelhető, hogy a leginkább kirakat, illetve imázs jellegű építkezések kapcsán az erdélyi Hangya igyekezett erősíteni a már meglévő, a magyarországi közönség szemében alapvetően pozitív "erdélyies" sztereotípiákat. A kérdés tisztázásához további kutatásokra lesz szükség a mezőgazdasági kiállítások anyagában, illetve annak sajtó dokumentumaiban. Összességben elmondható, hogy a Hangya fennmaradt propaganda anyagában rendkívül csekély szó esik építészeti kérdésekről. Ha szólnak is róla, jellemzően a beruházás anyagi vonzatait mutatják be. Mindez arra enged következtetni, hogy az erdélyi Hangyának nem volt építészeti programja, mint ahogyan egyébként a magyarországi Hangya is csak az 1930-as évek végén kezdte el ilyen jellegű tudatos tevékenységét az egységes kirakatszekrények, illetve a mintaberuházások révén.

A kutatási eredmények szélesebb közönséggel történő megismertetése (előadás(ok), publikáció(k) stb.)

1. Az anyag első, riport jellegű publikációjára a Földgömb 2023. november-decemberi számában került sor, mivel fontosnak tartottam, hogy még a Hangya 125 éves jubileumára jelenjen meg nyomtatott anyag. Az írás közérthető stílusban, a helyszíni riport elemeit is felhasználva mutatja be az erdélyi Hangya építészeti hagyományát.

2. A Magyar Mezőgazdasági Múzeumban 2023 november 6-án került sor a Hangya 125 konferenciára (Polgári kori szövetkezetek Magyarországon és a térség országaiban), amelynek felkért előadója voltam. Előadásomban azt a kérdés jártam körbe, vajon az erdélyi és magyarországi Hangya, miért nem tudott kialakítani egy olyan jellegzetes építészeti formanyelvet, amelyet pl. a korszak közismert nemzeti nagyvállalata, a Bata cipőgyár Csehszlovákiában megvalósított. Az előadásból 2024-ben a konferencia anyagát összegző tanulmánykötetben írok majd tanulmányt.

Lásd a programot: <https://mta.hu/esemenynaptar/2023-11-06-polgari-kori-szovetkezetek-magyarorszagon-es-a-terseg-orszagaiban-4951#>

3. A kutatás során feltárt legfontosabb levéltári dokumentum, Ürmosi József kéziratos visszaemlékezése, amelynek részleteit, megfelelő magyarázószöveggel a forrásközlésre specializálódott Archívnet felületén kívánom publikálni, 2024-ben. A tanulmány írása folyamatban.
3. Tájépítész és építész hallgatók bevonásával a feltárt fotóanyagból rajzi dokumentumok készültek. Ezek egy része vázlatrajz, amely a folyamatok, típusok térképi megjelenítését segíti majd. A rajzanyag mások része művészi kivitelű látványrajz és egy tervezett kiállítás részét képezi.
4. A kiállításra előreláthatóan 2024 februárjában kerül majd sor, az Apor Vilmos Katolikus Főiskola doktorandusz találkozójának keretében. A kiállítás az épületeken keresztül bemutatja a Hangya (erdélyi és magyarországi) modernizációs és szociális törekvéseit, kiemelve a modernizáció és a hagyományőrzés sokszor egymásnak ellentmondó kívánalmait. A kiállítás nem csupán lezárása, hanem terveim szerint kezdő lépése is egy további hallgatói (oktatási célú) kutatásnak, amely a vidéki bolthálózatra koncentrál majd.
5. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum és a Magyar Nemzeti Levéltár tervez egy nagyobb szövetkezeti kiállítást, amelynek egyik szakmai kurátora vagyok. A kiállítás eredetileg 2023-ban valósult volna meg, de anyagi okokból megvalósítása késik. Ugyanakkor ez lehetőséget ad arra, hogy az eredeti koncepcióban kevésbé hangsúlyos erdélyi örökség is helyet kapjon.
6. A folyamatosan épülő adatbázis egyben szakmai kiinduló alapja lesz a kutatási tervben is említett interaktív Hangya térképnek, amit a pályázati lehetőségek függvényében a Magyar Nemzeti Levéltár kíván megvalósítani. A pályázat szakmai koncepcióját elkészítettem, azt a vezetőség elfogadta.

A kutatással kapcsolatos gyakorlati észrevételek (ide értve a leendő ösztöndíjasok számára hasznos tanácsokat)

Mindenekelőtt köszönetemet fejezem ki a kuratórium támogatásának, hogy a kutatást lehetővé tette.

Az erdélyi kutatásokat nagyban segíti a magyar kutatói hálózat, így – különösen egy ilyen témában – nyelvi nehézségek nem voltak. Ugyanakkor a terepmunka során, illetve a kolozsvári levéltár és könyvtár használatakor nagy segítségemre volt alapfokú román nyelvtudásom.

A terepmunkák szervezésénél figyelemben kell venni, hogy a román tömegközlekedési hálózat kevésbé kiépült, buszjáratok és vonatok a falvakba (leszámítva az agglomeráció egy-egy kiemelt útvonalát) alig vannak, ezért ezekhez az utakhoz érdemes autót használni.

Kelt: Budapest, 2022. december 11.



kutató aláírása

Mellékletek

Példák a feltárt forrásanyagokra

A tejszövetkezeti hálózat kiépítése:

Szövetkezeti értesítő, 1932-től adják ki Kolozsváron. Az Értesítő rendszeresen visszatérő témája a tejszövetkezetek fejlődése. Erdélyben ez volt ugyanis a legsikeresebb termelői ágazat, jelentős épületvagyonnal és export lehetőségekkel. A Szövetkezeti Értesítő egy későbbi száma (mint ahogyan a Hangya Naptár is) képsorozatban számolt be az első Palesztin exportról is, Konstancán keresztül. Az ide másolt kép azért is különlegesen értékes, mert "működés" közben mutatja a tejbeváltó üzemet:



Tejváltó szűkület a vajgyár szomszédságában.

Ugyancsak a tejszövetkezetek miatt érdekes a Szövetkezeti Értesítő 1940/2 száma. Az idézet mutatja, hogy milyen nagy társadalomszervező erőt tulajdonítottak a tejszövetkezeteknek. A témám szempontjából azonban arra példa, hogy a szövetkezeti kommunikációban az építészeti kérdések nem bírtak központi jelentőséggel. Itt például az 1939-ben alapított mérai szövetkezet kapcsán meg sem említik, hogy a tejbeváltó épületet Kós Károly tervezte:

A mérai tejszövetkezet.

Írta: Cseh Ferenc.

Sokszor halljuk emlegetni, hogy a tejszövetkezet a „falu motorja”. Ez tényleg így is van. A tejszövetkezet az, ahol minden tag, aki a szövetkezeti tagsággal járó előnyöket értékelni tudja és aki ezzel járó kötelezettségét komolyan veszi, állatainak reggeli és esti fejése után a szövetkezetet felkeresi, hogy tejtét adná. Így formán nap-nap után megfordul a szövetkezetnél és talán semmi más szövetkezeti intézménynél sem oly sűrű a tagok látogatása, mint ép a tejszövetkezetnél. Egy hitelszövetkezetnél a legjobb esetben is csak három havonként, a lejáratok idején, váltók rendezésénél jelenik meg a tag, fogyasztási jellegű szövetkezetnél is ritkábban fordul meg egy és ugyanazon vásárló tag, mert hiszen szükségleteit rendszeresen több napra vásárolja be. A tejszövetkezetbe azonban minden napon el kell mennie a ha a szövetkezet szélesebb keretek között mozog, nagyobb a napi tejhozama, vagy műszaki berendezése úgy kívánja, naponta kétszer, reggel és este is fel kell keressük, mert a tejtávátelről teljesítési könyvecskéjébe a kezelő személyzet bevonni az átvett tej mennyiségét. Illetvekor a gazdát természetesen érdekli, hogy milyen volt előzőleg beadott teinek fokozási eredménye, nem romlott-e valamilyen állatának tejmennyisége és érdekli, valljuk meg, a szomszéd dolga is, ha nem is mindig ilyen vonatkozásban. Ezenfelül a gazda szükségleteihez és szállított tejmennyiségéhez képest tejmennyiségét és szokott felvenni a szövetkezet névtárából és ez

szállítás miatt pedig a tej vagy tejszín minősége is veszítene értékéből, sőt nagyobb mennyiségről lévén szó, komoly károkat is jelenthetne egy-egy megromlott szállítmány. Ilyen, az átlagos kereteket jóval túlnőtt szövetkezetünk a mérai Transilvania tejszövetkezet is, melynek napi tejmennyisége ma már 2–2500 liter körül mozog. Ez a szövetkezet bizony elég távol fekszik központi tejfeldolgozó telepüktől, de Kolozsvártól csupán 14 km.-nyire van. Ez a távolság csaknem semmit sem jelent szállítás szempontjából, még nyáron sem, mert a jó út, vasút és autóbusszjáratok bármilyen szállítást könnyűvé és gyorsá tesznek.

Ez a szövetkezet már szakképzett munkásokat volt könnyen alkalmazni, úgy a műszaki, mint az üzleti vezetést. E szövetkezetünk 1938. év szeptemberében alakult. Abban az évben a még hátralévő hónapok alatt csak próbaképpen foglalkozott az igazgatóság a szövetkezettel és az év végéig hátralévő idő alatt működését tette függővé a szövetkezet további sorsát.

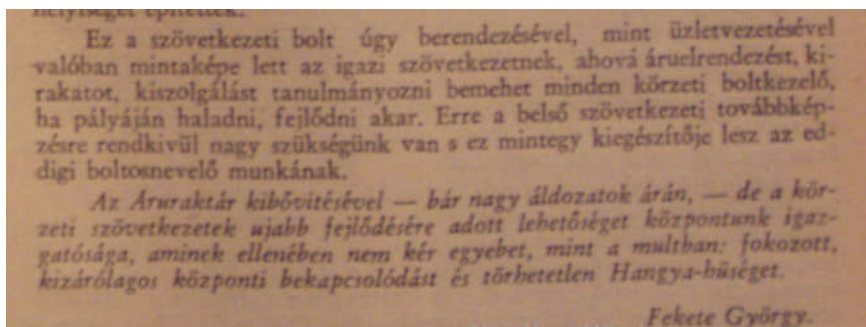
Már az első három hónapi idő próbái beigazolták, hogy a szövetkezet működéséhez fűzött remények teljesedtek és a vezetőség elhatározta, hogy 1939. évben minden erejével hozzájárul a szövetkezet

A mérai tejbeváltó üzem Kós Károly féle épülete, az 1930-as évek végén épült (terepi fotó). Az épület egyszerű formája a Kós által képviselt értékeket mutatja. Kós a 20. század közepén egyre nagyobb figyelmet fordított a mezőgazdasági építészetre, benne a szövetkezeti épületekre is. Az egyszerű tömegformálás, aminek az oszlopsor mégis ünnepélyességet ad, jelzi, hogy Kós világosan látta a magyar szövetkezetek anyagi gondjait, s ehhez mértén tervezett egyszerű, olcsón kivitelezhető, de tartós épületeket:



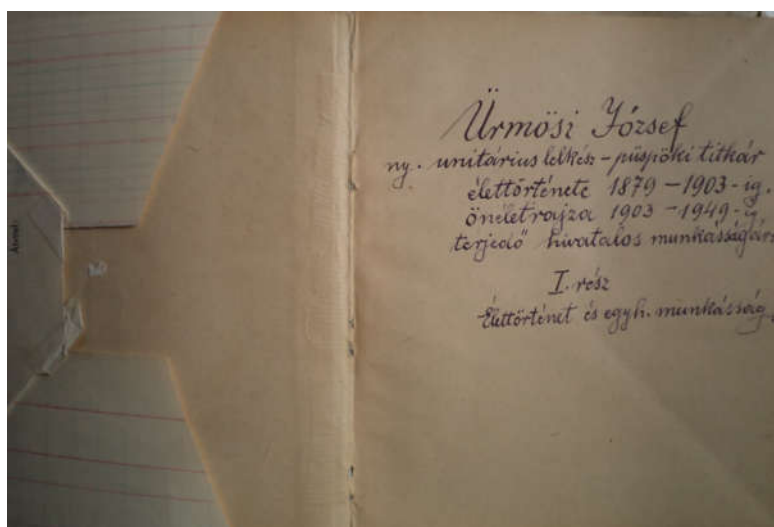
Építési adatok a forrásanyagban:

A Hangya Naptár 1938-as kiadásában szerepel a marosvásárhelyi, nagyváradai és sepsiszentgyörgyi Hangya központ építési beszámolója. Sajnos a szöveges rész itt sem részletezi az építési adatokat, de a képek alapján rekonstruálhatjuk a munkák jellegét. Külön érdemes felfigyelni, hogy már a bécsi döntés előtt érezhetővé váltak a magyarországi Hangya központosító törekvései. A sepsiszentgyörgyi Hangya bolt homlokzata a Magyarországon 1936 után kidolgozott egységes kirakatszekrény elvét követi, de a felirat (már) még román (a magyar nyelvhasználatot a harmincas években jelentősen korlátozták). A homlokzat kiképzése azonban, ha finoman is, de utal a helyi (sepsiszentgyörgyi) építészet (főként Kós Károly képviselte) art deco hagyományaira (vakablakosor).





Ürmösi József unitárius lelkész kéziratos visszaemlékezései (Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára és Nagykönyvtár). A kézirat eredeti kézírással, illetve átgépelve is fennmaradt. Utóbbiból egy részlet, amelyben a szövetkezeti népház építésének részleteit írja le a szervező és szerző, egyedülálló dokumentuma a Hangya szövetkezetek mindennapi működésének, építő munkájának:



5. Szövetkezeti Kulturház / Népház /
építése.

Erkölcsei testületeink / Gazdakör, szövetkezetek stb./ bérelt helyiségekben voltak elhelyezve, melyek - jobb hiányában - szükségből megfeleltek a célnak.

A polgári községnek sem volt egyetlen arravaló helyisége, hol valami nagyobbszabásu gyűlést lehetett volna tartani. Az ugynevezett község-háza szánalmasan szegényül nézett ki és szűk volt. Minden nagyobb összejövetelnél vagy gyűlésnél az állami iskola tantermére szorultunk. Nagyobb táncmulatságot is csak ott lehetett tartani. Mindez sok nehézséggel és az iskolai butorok ki és behordása miatt, sok rongálással járt.

Minden összejöveteli alkalmat, ifjak, öregek és asszonyok előtt felhasználtam e nyomorúságos állapot megvilágítására s ezzel kapcsolatban hangoztattam egy középület építésének szükségességét, szövetkezeteink és összejöveteleink részére. Az így elhintett gondolatnak megvolt az az eredménye, hogy midőn nyilvánosan felvettetett az építés

Torockai Wigand Ede ákosfalvi (meg nem épült) népházának látványterve, Vas Attila kolozsvári építész hallgató rekonstrukciós rajza:



A felgyűjtött fényképek tipológiai vizsgálata:



A vármegyei városi építészeti és művelődési központ épülete



A vármegyei városi építészeti és művelődési központ épülete



A vármegyei városi építészeti és művelődési központ épülete



A vármegyei városi építészeti és művelődési központ épülete



A vármegyei városi építészeti és művelődési központ épülete



A vármegyei városi építészeti és művelődési központ épülete

Raktárak



A vármegyei városi építészeti és művelődési központ épülete



A vármegyei városi építészeti és művelődési központ épülete



A vármegyei városi építészeti és művelődési központ épülete



A vármegyei városi építészeti és művelődési központ épülete



A vármegyei városi építészeti és művelődési központ épülete



Népies tervek



A Sárosi „Hagyományos” faluközpont épülete



A Sárosi Faluközpont és a Sárosi Faluközpont épülete



A Sárosi Faluközpont épülete



A Sárosi Faluközpont és a Sárosi Faluközpont épülete

Régies típusú vidéki épületek



A Sárosi „Hagyományos” faluközpont épülete



A Sárosi Faluközpont épülete



A Sárosi Faluközpont épülete



A Sárosi Faluközpont épülete



A Sárosi Faluközpont épülete



A Sárosi Faluközpont épülete

Modernizálódó falusi építészet



Eklektika térnyerése

Részlet a Földgömb magazin 2023 november-decemberi számából:



> DÖVÖS ÉS FENYKÉP, TAMÁSKA MÁTE

Romániában az élelmiszerláncok felfedezték a vidéket. Rögtön a határ melletti Csanádon ott fogad minket a nyugati élet. Hátrahúzott homlokzat, bőséges parkolóhely, bematricizott ablakok és mindenkit elnyelő csapóajtó. Még nem nagyruház, de már nem is falusi bolt. Tüle kőhajításnyira még működik a vegyes üzlet is, valószínűleg egykor szövetkezeti bolt lehetett. Minden romantika nélküli túlélője egy letűnő kornak. Előtte rendre összegyűlnek az emberek, a gyerekek jégkrémrel és furcsa színű italokkal, a férfiak hideg sörrel a kezükben

Bent konzervek, gyümölcsök, szilvalekvár, kapa, röplabda és kerekpárgumik. Minden kapható, de mindenből csak pár darabot tartanak. Ez a bolt, mint megannyi

társa, inkább egy kicsinyített fedett piac-hoz hasonlít, mintsem egy mai üzlethez.

Aligha járunk messze az igazságtól, ha a 19. században megjelenő szatocsboltok archetipusát a piacon keressük, egy olyan intézményben, ahol még nem vált el egymástól élesen a termelő és a fogyasztó, mint ahogyan a vásárlás sem a szociális kapcsolattartástól. A piacon nemcsak üzleteket kötöttek, de adott esetben házasságokat is. Jókai a „Szegény gazdagok” regényében külön is megemlékezik az Erchégyvág román

◀ **Liebling**
A hátsági falvak szövetkezeti mozgalma közvetlen kapcsolatot állít a német felvásárló piaciakkal. A harmincas években átadott gazdaságban főként diótermékeket neveltek, exportra. Mai szemmel kíváncsi, hogy egy ilyen intenzív mezőgazdasági központ a felújításában, a templommal szembenben kapott helyet

A piacon nemcsak üzleteket kötöttek, de házasságokat is. Jókai a „Szegény gazdagok” regényében külön is megemlékezik az Erchégyvág román falvainak e szokásáról...

alcattak, akkor is találkoztak. Például a szatocsboltban. Itt aztán nyílt titok volt a házassulandók anyagi helyzete: ki vásárol hitelbe, ki székül sok pálinkát, ki az, akinek csak gyertyára vagy gyufára telik, ki vitte haza a drága fajansz edényeket. Nem árt erről tudni, mielőtt a szülők igen mondanak a fiatalok szerelmére.



Itt minden adott volt: jó közlekedési kapcsolat, jó termőföldek, művelt közeprétegek, akik utánpótlását a kollégium biztosította. Az 1911-ben átadott Hangya központi raktár keveréke a funkcionálisizmusnak és a kifutó historizmusnak. Az épületet ma is használják, igaz, a földszintet már elárasztotta a talajvíz, állítólag már halak is élnek odalent. Jobb állapotban van a kollégium pincéje, benne hatalmas tölgyfahordók, természetesen egy-egy még Hangya emblémáival ellátva.

A városka főterén boltocskák. Üdítően csendes és praktikus városi élet, ahol még nem foglalta el az utcákat a kávézók és sörözők székerdeje. Érdemes is venni egy csinos balkonládát, és már előre érezni a friss mentatea illatát, amit hűvös őszi estéken szürcsölgethetünk, miközben a Hangya iratok sárgás lapjain Kós Károly és Torockai Wigand Ede letűnő fatornyos hazája után álmodozunk.



TAMASKA MÁTÉ
ÉPÍTÉSZTSZOCIOLÓGUS,
EGYETEMI TANÁR, ERDÉLYI
MUNKÁJÁT A KLEBELBERG
ÖSZTÖNLPROGRAM TÁMOGATTA